

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42
Şubat 2016 February 2016
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**KURTUBALI MUTASAVVİF ABDÜLCELİL EL-KASRÎ (Ö. 608/1211) VE MÜTEŞÂBİH HADİSLERE
DAİR ŞERHU MÜŞKİLİ'L-HÂDİS ADLI ESERİ***
**THE SUFI OF CORDOBA, ABDULCELİL AL-KASRI (D. 608/1211) AND HIS WORK ON MUTESHABIH
(ALLEGORICAL) HADITHS: SHERHU MUSHKILI'L-HADITH**

Mahmud Esad ERKAYA**

Öz

Bu çalışma, hicrî VI./XII Asırda Kurtuba'da yetişmiş çok yönlü bir âlim olan Abdülcelil b. Mûsâ el-Kasrî'nin (ö. 608/1211) hayatını ve *Şerhu müşkili'l-hadîs* isimli eseri çerçevesinde müteşâbih hadisleri yorumlama metodunu konu edinmektedir. Abdülcelil el-Kasrî, tasavvufî yönünün yanı sıra aynı zamanda alanında eserler veren bir muhaddistir. Haddizâtında tasavvufa intisabının da şer'î ilimlerde derinleştikten sonra gerçekleşmiş olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Abdülcelil el-Kasrî'nin *Şerhu müşkili'l-hadîs* isimli eseri ise müteşâbih hadisleri anlama ve yorumlamaya dair vücuda getirilen sayılı eserlerden biridir. Henüz yayınlanmamış olması sebebiyle bu çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshası esas alınmıştır.

Şerhu Müşkili'l-hadîs, Allah'ın eli, avucu, parmağı, kolu, ayağı, yüzü, gülmesi, konuşması, sevinmesi ve hasta olması gibi hususları içeren müteşâbih hadisleri konu edinmektedir. Eserde toplam elli yedi hadis özgün yorumlarla ele alınmaktadır. Abdülcelil el-Kasrî'nin bu rivâyetler karşısında genel tutumu onları teşbihten uzaklaştıracak tevillerde bulunmaktır. Bunu yaparken de umumiyetle hadislerde geçen sıfatları Allahu Teâlâ'nın fiilleri ile irtibatlandırma yoluna gitmektedir.

Tasavvufî yönüyle de tanınmış bir âlim olan Abdülcelil el-Kasrî'nin, *Şerhu müşkili'l-hadîs*'te bazı tasavvufî yorumları yer almakla birlikte sûfi kişiliğinden ziyade muhaddis kimliğinin öne çıktığı görülmektedir. Eser, haberi sıfatların şerhine dair özgün yorumları ile alanında önemli bir yere sahiptir.

Anahtar sözcükler: Abdülcelil El-Kasrî, *Şerhu Müşkili'l-Hadîs*, Müteşâbih Hadisler, Haberi Sıfatlar, Sufi.

Abstract

This study deals with the biography of Abdulcelil b. Musa al-Kasri (d. 608/1211), a versatile scholar who lived in the VI./XII Century in Cordoba, and analyzes the method and structural properties of his work on muteshabih (allegorical) hadiths: *Sherhu mushkili'l-hadith*. Abdulcelil al-Kasri is the traditionalist in addition to his sufi personality. Essentially it is reported in the literature that he joined a sufi order after collecting knowledge on religious sciences. His work, *Sherhu mushkili'l-hadith* is one of the few works about understanding and interpreting of the muteshabih (allegorical) hadiths which has not been published. Therefore this study is based on a manuscript which can be found in the Suleymaniye Library.

Sherhu mushkili'l-hadith is about muteshabih (allegorical) hadiths which contains anthropomorphic attributions of Allah such as his hand, palm, fingers, hands, feet, face, laughing, talking, becoming happy and ill etc. In this book, fifty-seven ahadith are analyzed with original reviews. The general attitude of Abdulcelil al-Kasri in the face of these narrations is interpreting without simile (tashbih). In this work he also generally associates the allegorical statements in the hadiths to his actions and attributions.

It is observed that, in spite of his well-known sufi identity, Abdulcelil al-Kasri was distinguished with a hadith identity in *Sherhu mushkili'l-hadith*. This book has an important place in its area with the original comments.

Keywords: Abdulcelil Al-Kasri, *Sherhu Mushkili'l-Hadith*, Muteshabih (Allegorical) Hadiths, Sufi.

Giriş

Müteşâbih hadisler, Allah'ın zâtı ve sıfatları ile ilişkili anlatımları el/yed, yüz/vech, ayak/kadem ve göz/ayn gibi yaratılmışlara ait mânâ ve mefhûmlar ile gerçekleştirmesi sebebiyle beşer aklının idrak etmesinde güçlük bulunan türden hadis rivâyetleridir. Esas itibarıyla mahlûkata ait özellikleri içerdiği için hiçbir varlığa benzemeyen Allahu Teâlâ'dan tenzih edilmesi gerektiği düşünülebilecek bu mânâlar, naslarda Allah'a nisbet edilmesinden dolayı haberi sıfatlar olarak adlandırılarak literatürde yerini almıştır. Kur'ân'da muhtelif âyetlerde (ör. Taha 2/39, 41; Kasas 28/88; Sâd 38/75; Yûnus 10/3) yer almakta olan bu sıfatlar hadis musannefâtında büyük bir yekûn teşkil etmekte ve umumiyetle *müşkili'l-hadîs* kapsamında ele alınmaktadır. İbn Fûrek'in (ö. 406/1015) *Müşkili'l-hadîs ve beyânuh*'u ve makalede ele alacağımız Abdülcelil b. Mûsâ el-Kasrî'nin (ö. 608/1211) *Şerhu müşkili'l-hadîs* adlı eseri bu alanda yapılmış müstakil çalışmalar olması hasebiyle büyük önem arz etmektedir (diğer çalışmalar için bk. Bodur, 2014: 37). Bu bağlamda genel olarak haberi

* Abdülcelil el-Kasrî'nin *Şerhu müşkili'l-hadîs* isimli eserinin yazma nüshalarını temin ederek dikkatimi çekmek suretiyle bu çalışmayı yapmama vesile olan kıymetli hocam Doç. Dr. Hayri Kaplan'a şükranlarımı sunarım. Not: Bu çalışma Çukurova Üniversitesi BAP birimi bünyesinde desteklenen SBA-2016-5601 proje kodlu Bireysel Araştırma Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

** Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, esaderkaya@hotmail.com

sıfatlar ve özelde müteşâbih hadislerin anlaşılmasında İslâm tarihi boyunca farklı yaklaşımlar sergilenmiş, mücessime, müşebbihe ve muattıla gibi çeşitli fırkalar tarafından kabul edilen temel ilke ve görüşler doğrultusunda bu sıfat ve rivâyetler değerlendirilmiş, bunların teşbih, tatil, tevil ve tefvîz çerçevesinde ele alınması gerektiği yönünde muhtelif görüşler beyan edilmiştir.

Yaratılmışları Allah'a, Allah'ı da yaratılmışlara benzetmeyi esas alan teşbih anlayışını benimseyenler, insanlarda bulunan organların bir benzerinin Allahu Teâlâ'da da bulunduğu kanaatini paylaşmışlardır (Çelebi, 2009: 102). Bu kimselere göre, Allah da tıpkı yarattıklarında olduğu gibi görme, bilme, işitme, konuşma ve oturup kalkma gibi temel davranışları sergilemektedir (Şehristânî, ty: I, 105; Aydın, 1999: 141, 142). Dolayısıyla hadislerdeki teşbih içeren ifadelerin ve haberi sıfatların olduğu gibi anlaşılması esas kabul edilmiştir. Öte yandan muattıla olarak tanınan bazı kimseler ise müşebbihenin tam tersi bir anlayışı benimseyerek Allah'ın zâtını sıfatlardan soyutlayarak bir nevî sıfatları inkâr yoluna gitmişlerdir (Şehristânî, ty: III, 79). Diğer bir grup ise bu fırkalardan daha farklı bir anlayış sergilemiş ve müteşâbih ifâdelerin olduğu gibi değil ancak dilbilimi ve akli çıkarımlar doğrultusunda tevil edilerek anlaşılabilirliğini savunmuştur. Bu bağlamda yed ifadesinin kudret anlamına geldiği, veçhin zâtı ifâde ettiği, aynın ilmi, istivânın ise hükümrânlığı anlattığı örneklerinde olduğu gibi bazı teviller yapılarak bu sıfatların mahlûkat ile olan farklılığına vurgu yapılmıştır (Çelebi, 2009: 105). Bu anlayışlardan farklı olarak sıfatlara dair rivâyetleri Allah'ın ilmine havale etmeyi (tefvîz) benimseyen selef uleması ise hadislerde bahsedilen Allah'ın sıfatlarının kesinlikle mahlûkatinkine benzemeyeceğini savunmuş, bu sıfatlar karşısındaki tavrın teville gidilmeksizin olduğu gibi iman edip kabul etmek olması gerektiğini belirtmişlerdir (Çelebi, 2009: 102; Aydın, 1999: 135). Tevakkuf ehli olarak da adlandırılan bu kimselere göre haberi sıfatlar konusundaki âyet ve hadislerdeki muradı layıkıyla anlamak imkân dâhilinde değildir. Dolayısıyla kişinin üzerine düşen bu naslar hakkında yorumdan mümkün merteye kaçınmak olacaktır (Yurdağür, 1983: 255; Asar, 2012: 130).

Bu makalede müteşâbih hadisler ve haberi sıfatların nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair ileri sürülen bu görüşler bağlamında Kurtubalı mutasavvıf Abdülcelîl b. Mûsâ el-Kasrî'nin *Şerhu müşkili'l-hadîs* isimli eserinde müteşâbih hadisleri anlama ve yorumlamada takip ettiği metod üzerinde durulacaktır. Bunun için öncelikle Abdülcelîl el-Kasrî'nin hayatı ve eserlerinden bahsedilecek, sonrasında henüz yayınlanmış bir eseri olan *Şerhu müşkili'l-hadîs*'i bir yazma nüsha üzerinden ele alınıp tanıtılacak, ardından eserdeki müteşâbih hadislerle ilgili özgün yorumlara temas edilecektir.

a. Abdülcelîl b. Musa el-Kasrî'nin Hayatı ve Eserleri

Kaynaklarda kendisinden "Ebû Muhammed Abdülcelîl b. Mûsâ b. Abdülcelîl el-Ensârî el-Evsî el-Endelüsî el-Kurtubî el-Kasrî şeklinde bahsedilmektedir (Zehebî, 2003: XIII, 191; Zehebî, 1993: XXI, 420; Safedî, 2000: XVIII, 31; Askalânî, 1989: II, 306; Zirikli, 2002: III, 276; Ed(ir)nevî, 1997: I, 217). Aslen Kurtubalı (Cortoba) olmakla birlikte Fas'ta Sebte (Ceuta) yakınlarındaki Kasru Kûtâme olarak da bilinen Kasru Abdülkerîm'de ikamet etmesi (Zehebî, 2003: XIII, 191; Zehebî, 1993: XXI, 420) sebebiyle Kasrî nisbesiyle şöhret bulmuştur. Abdülcelîl b. Mûsâ el-Kasrî'nin Evs kabilesine mensup olduğu da belirtilmektedir (Zehebî, 1993: XXII, 12; Ed(ir)nevî, 1997: I, 217; Koçyiğit, 2001: 575). Kaynaklarda, allâme, imâm, (Zebîdî, 1965-2001: XIII, 424) şeyhü'l-İslâm ve kadî gibi ilmî yönünü vurgulayan sıfatlar ile anılmasının yanı sıra âbid, ârif, sûfî, zâhid gibi ifadelerle onun sûfî kişiliğine de işaret edilmektedir (Zehebî, 1993: XXI, 420; XXII, 11, 12). Zehebî'nin onun ilim ve amelde önder bir kişiliğe sahip olduğu, bununla birlikte dünyalığa önem vermeyen ve dünya ile irtibatını tamamen kesmiş bir zâhid olduğunu vurgulaması onun her iki alana olan vukufiyetinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Zehebî, 2003: XIII, 191). Aynı şekilde Safedî de ondan, ilimdeki üstünlüğünün yanısıra ilmiyle amel etmesi sebebiyle de övgüyle bahsetmekte, dünyalığa karşı mesafeli durduğunu da vurgulamaktadır (Safedî, 2000: XVIII, 31).

Kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi yer almayan Abdülcelîl el-Kasrî'nin çeşitli zamanlarda ders aldığı ve sohbetlerine iştirak ettiği hocaları arasında yer alan Ebû'l-Hasan b. Huneyn, kaynaklarda Maliki fakihi ve aynı zamanda muhaddis olan İbn Tallâ'ın (ö. 497/1104) (Özel, 2000: 228) dostu olarak geçmektedir. Abdülcelîl el-Kasrî, bu zâttan İmam Malik'in *Muvatta'* isimli eserini rivayet etmiştir (Zehebî, 2003: XIII, 191; Zehebî, 1993: XXI, 420, XXII, 11, 12). Abdülcelîl el-Kasrî'nin Feth b. Muhammed el-Mukrî'nin derslerine katıldığı da rivâyet edilmektedir (Zehebî, 1993: XXI, 420). Yine Ali b. Halef de Abdülcelîl el-Kasrî'nin derslerine iştirak ettiği kimseler arasında sayılmaktadır (Küçükbaşçı, 2010: XXXII, 30). Hocaları arasında Süheyli ismi de zikredilmektedir. Bu kimsenin, *er-Ravzu'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li'bni Hişâm* adlı eseriyle tanınan Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed el-Has'amî es-Süheyli el-Mâlekî (ö. 581/1185) olması muhtemeldir (Küçükbaşçı, 2010: XXXII, 30). Hakkında pek fazla malumat bulunmayan Ebû Süleyman es-Sa'dî de hocası olarak geçmektedir (Seyyid Kesrevî Hasan, 1995: 13). Bunun yanında Ebu'l-Hasan b. Galib ez-Zâhid ile Kasr'da görüşüp mülazemette bulunduğu belirtilmektedir (Zehebî, 2003: XIII, 191). Ayrıca İbn Beşkuvâl ve İbn Fahhâr'dan da rivâyette bulunduğu nakledilmektedir (Seyyid Kesrevî Hasan, 1995: 13). Talebeleri arasında ise Ebû Hasan el-Ğâfîkî, Ebu'r-Rabî' b. Sâlim, Ebû Abdullah el-Ezdî (Zehebî, 2003: XIII, 191) ve

Abdülcelil el-Kasrî'nin kendisine 601/1204 yılında icazet verdiği belirtilen Ebû Muhammed b. Havtullah yer almaktadır (Zehebî, 1993: XXI, 420; Seyyid Kesrevî Hasan, 1995: 13).

Mâlikî mezhebine mensup olduğu ifade edilen Abdülcelil el-Kasrî, Arap edebiyatı, hadis, kelim ve tefsir gibi İslâmî ilimler ile meşgul olmuş, (Zehebî, 2003: XIII, 191; Zehebî, 1993: XXI, 420; Ed(ir)nevî, 1997: I, 217; Zirikli, 1976: III, 276; Kehhâle, ty: V, 84) eserler vermiş, en son tasavvufta karar kıldığı belirtilmiştir (Zehebî, 2003: XIII, 191). Tasavvufa, şer'î ilimlerde söz sahibi olduktan sonra intisap etmiş olmasının bir neticesi olmalı ki Abdülcelil el-Kasrî'nin tasavvufî meselelerdeki açıklamaları ve görüşleri Kur'ân ve sünnete uygunluğu ile dikkat çekmiştir. Nitekim Zehebî, onun bu yönünü vurgulayarak Abdülcelil el-Kasrî'nin sözlerini mümkün olduğunca hadislerden deliller getirerek sarf ettiğini belirtmekte, açıklamalarında gerektiğinde ictihad ve zevk-i selime başvurduğunu ifade etmektedir (Zehebî, 2003: XIII, 191).

Kaynaklarda son zamanları ve ölümü hakkında da çok sınırlı bilgiler yer alan Abdülcelil el-Kasrî'nin 608/1211 yılında Sebte'de vefat ettiği nakledilmektedir (Zehebî, 2003: XIII, 192; Safedî, 2000: XVIII, 31; Suyûtî, 1396: 49; Ed(ir)nevî, 1997: I, 218). Abdülcelil el-Kasrî'nin, çok sayıda eser telif ettiği nakledilmesine rağmen günümüze yalnızca *Şuabü'l-îmân*, *Tefsîrû sûreti'l-Fâtîha* ve *Şerhu müşkili'l-hadîs* (yahut *Tenbîhü'l-efhâm (enâm) fi müşkili ehâdisihî Aleyhisselâm*) isimli eserleri ulaşmıştır. Abdülcelil el-Kasrî'nin kaynaklarda belirtilen (Zirikli, 1976: III, 276; Kehhâle, ty: V, 84) eserlerinden *Şuabü'l-îmân* (Zehebî, 2003: XIII, 191), Ebû Abdullah el-Halîmî'nin *el-Minhâc fi şuabi'l-îmân* adlı eserinin muhtasarıdır. İki baskısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Eymen Salih Şaban ile Seyyid Ahmed İsmail tarafından iki cilt olarak yayımlanmıştır (Dâru'l-hadîs, Kahire 1417/1996). İkincisi ise Seyyid Kisrevî Hasan'ın tahkiikiyle basılmıştır (Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1416/1993). Ayrıca İbn Liyûn et-Tücibî eseri ihtisar etmiştir (Koçyiğit, 2001: XXVI, 575). Diğer bir eseri olan *Tefsîrû Fâtihatî'l-Kitâbi'l-Azîz* veya *Tefsîrû sûreti'l-Fâtîha* ise Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde yazma nüsha halinde bulunmaktadır (Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 2713, 180b – 208b). Günümüze ulaşmayan eserleri arasında *Tefsîrû'l-Kurân*, (Zehebî, 2003: XIII, 191; Safedî, 2000: XVIII, 31; Ed(ir)nevî, 1997: I, 217) *el-Mesâil ve'l-ecvibe* (Zehebî, 1993: XXI, 420) ve *Şerhu esmâi hüsnâ* (Zehebî, 2003: XIII, 191; Ed(ir)nevî, 1997: I, 217) sayılmaktadır.

b. Şerhu Müşkili'l-Hadîs

Abdülcelil el-Kasrî'nin makale kapsamında ele alacağımız eseri, kaynaklarda *Tenbîhü'l-efhâm (enâm) fi müşkili ehâdisihî Aleyhisselâm* yahut *Kitâbü şerhi müşkili'l-hadîs* olarak geçmektedir. Henüz yayınlanmamış olan eserin bilebildiğimiz kadarıyla üç yazma nüshası bulunmaktadır. İki yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Mahmut Paşa no. 107 ve Lâleli no. 409), diğer bir nüsha ise Kahire Teymüriyye Kütüphanesi'nde (Teymüriyye no. 325, kütüphane kayıtlarında 826/1422 tarihli olduğu belirtilmektedir) yer almaktadır. Bizim üzerinde çalıştığımız nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Mahmut Paşa'da bulunan yazma olup 51 varaktan oluşmaktadır. Elimizdeki yazma nüshada buna ilaveten iki varak da İbnü'l-Cevzî'ye ait olduğu belirtilen Hz. Peygamber'in Mî'râc'ına dair kısa bir bölüm de yer almaktadır. Bu nüshada eserin adı *Kitâbü şerhi müşkili'l-hadîs* olarak geçmektedir. Eserin müstensihî Halil b. Mukbil el-Halebî el-Hanefî olup eserin 810/1407 yılında istinsah edildiğini belirtmektedir (Kasrî: v. 1b).

Şerhu müşkili'l-hadîs'te toplam 57 hadis yer almaktadır. Burada bulunan hadisler incelendiğinde, bunların Allah'ın eli, avucu, parmağı, kolu, ayağı, yüzü, gülmesi, konuşması, sevinmesi, usanmaması, hasta olması, peygamberler ile olan iletişimi gibi hususları içeren rivâyetler olduğu görülmektedir. Bu hadisler zâhir anlamı itibariyle teşbih inancını çağrıştıran müteşâbih rivâyetlerdir. Eserde bu hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması, böylece hadislere yöneltilecek eleştirilerin önüne geçilmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır (Kasrî: v. 2a).

Abdülcelil el-Kasrî eserinin başında mukaddime mahiyetinde genel olarak müşkilü'l-hadîs konusunda çeşitli fırkaların yaklaşımlarına dair kısa bir açıklama yapmaktadır. Abdülcelil el-Kasrî, müteşâbih hadisleri değerlendirme konusunda dört gruptan bahsedildiğini belirtmektedir. Bunların başında, Allah'ın zâtını sıfatlarından tecrîd eden/soyutlayan ve daha çok muattıla olarak anılanlar gelmektedir. Abdülcelil el-Kasrî, ikinci olarak Allah'ı âzâlarıyla birlikte mahlûkata benzetmeyi esas alan müşebbiheden, daha sonrasında ise ilâhî sıfatları Allah'ın kendilerine verdiği imkân nisbetinde yorumlamayı esas edinen tevil ehlinde bahsetmektedir. Abdülcelil el-Kasrî, son olarak teşbih ve tatile gitmeksizin Allah'ın sıfatlarını kabul eden fakat bununla birlikte gerçek anlamda mahiyetlerinin bilinemeyeceği kanaatini paylaşanlardan söz etmektedir. Abdülcelil el-Kasrî'nin de İmam Mâlik, Şâfiî, Süfyân es-Sevrî, İbn Uyeyne, Abdullah b. Mübârek ve Buhârî gibi muhaddis ve fıkıhların büyük bir bölümünün benimsediğini belirterek kabul ettiği görüş sonucusudur. Bu son görüş çerçevesinde iki ihtimal söz konusudur. Ya sıfatlar mânâsı bilinmeden yalnızca iman etmek suretiyle kabul edilir. Yahut ne olduğunun anlaşılması ile sübutunun kabul edilmesi şeklinde gerçekleşir. Kasrî'ye göre Bu mânâları anlayanlar kazanımları ile rahata erer. İşin mahiyetini anlamayıp tevakkuf ederek onun yüceliğini ikrar edenler ise kalplerini yorarlar. Nitekim tevakkuf etmek o mânâyı bilmek olmadığı için insanın kalbinde bir bitkinliğe sebep olur. Öte yandan Allahu Teâlâ ümmetine merhamet edip İhlâs sûresi ve "Onun hiçbir benzeri/dengi yoktur. O her şeyi iştir, her şeyi görür." (Şûrâ, 42/11) âyetinde bu mânâlar hakkında

nasıl bir tavır takınılması gerektiğine işâret etmiştir (Kasrî: v. 2a). Dolayısıyla Kasrî, müteşâbih hadisler konusunda yalnızca tevakkuf etmekle kalmaz, her bir hadisi makul ölçülerde Allah'ın fiilleri ile irtibatlandırarak tevîl etme yoluna gider. Böylece özgün yorumlarıyla her bir hadisin anlaşılmasına katkı sağlama gayreti içerisinde olur. Bir yandan hadislere yöneltilen tenkitleri boşa çıkartmayı amaçlarken diğer taraftan hadislerdeki ifadelerin yanlış anlaşılmasından doğan teşbih ve tatil düşüncesinin önüne geçmeyi hedefler.

Şerhu müşkili'l-hadîs'te ele alınan konuların başında Allahu Teâlâ'nın sureti ile alakalı rivayetler gelmektedir. Nitekim eserde yer alan ilk rivayet, "Allah güzeldir, güzelliği sever." hadisidir (Kasrî: v. 2a). Bu hadisle birlikte Allah'ın sûretiyle ilgili müşkil konulara dair yorumlar başlamaktadır. Daha sonra "Rabbim bir gece bana en güzel surette geldi..." hadisi (Kasrî: v. 5a), Allah'ın kıyamette insanlara tanımadıkları bir surette gözüküp "Ben sizin rabbinizim." buyuracağına dair rivâyet (Kasrî: v. 7a), Allah'ın Âdem'i kendi suretinde yarattığı rivâyeti (Kasrî: v. 8b), Adn cennetinde Hz. Peygamber'in rabbinin huzuruna girdiğine dair rivâyet (Kasrî: v. 9b), Allah'ın Âdem'in toprağını kırk sabah yoğurduğu rivâyeti (Kasrî: v. 10b) ve Allah'ın Âdem'in zürriyetini sırtından çıkarttığı rivâyeti gibi anlaşılması konusunda bazı problemler ve bunlara bağlı olarak yoğun tartışmaların yaşanmış olduğu rivâyetler yer almaktadır (Kasrî: v. 12a).

Eserde yer alan rivâyetlerin büyük bir kısmı da Allah'ın elini konu edinmektedir. Bu bağlamda, Allah'ın elinin dolu olduğu ve harcamanın onu eksiltmeyeceği (Kasrî: v. 13a), hacrû'l-esvedin Allah'ın yeryüzündeki eli olduğu (Kasrî: v. 14b), bir hurma ile olsa bile tasadduk edenin sadakasını Allah'ın avucuna alacağı (Kasrî: v. 14b), Allah'ın Âdem'i kendi eliyle yarattığı, Tevrat'ı kendi eliyle yazdığı, Tuba ağacını eliyle diktiği, Adn cennetini kendi eliyle yarattığı (Kasrî: v. 15b), âdemoğlunun kalbinin Allah'ın iki parmağı arasında bulunduğu, dilediğince çevirdiği (Kasrî: v. 16b) Allah'ın melekleri iki kolunun kılından yarattığı (Kasrî: v. 17a), Allah'ın elinin/kolunun insanunkinden uzun olduğu (Kasrî: v. 18b) ve Allah'ın elinin cemaatle birlikte olduğuna dair (Kasrî: v. 19) rivâyetlerin yer aldığı görülmektedir.

Eserde yer alan bazı rivâyetlerde ise Allahu Teâlâ'nın ayağından bahsedilmektedir. Nitekim Allah'ın mahlûkatı yaratınca uzanıp bir ayağını diğer ayağının üzerine koyması (Kasrî: v. 20a), Allah'ın ayağını üzerine koyuncaya kadar cehennem dolmayacağı (Kasrî: v. 21a), Allah'ın kıyamet günü zulmü ayaklarının altına alacağı (Kasrî: v. 23a), Hz. Peygamberin Mudar kabilesine yaptığı "Allah'ım Mudar kabilesini şiddetle ez!" şeklindeki duası (Kasrî: v. 23b), Allah'ın bulutların gölgesinde yürüdüğü (Kasrî: v. 25b) ve secde eden kimsenin aslında Allah'ın ayağına secde ettiği rivâyeti (Kasrî: v. 28b) bu hadisler arasındadır. Bunların dışında anlaşılması ve izahı zor olan bazı hadislere de değinilmektedir. Bunlar arasında adil kimselerin kıyamet gününde nurdan minberler üzerinde olacakları (Kasrî: v. 13b), Hz. Peygamber'in, "Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi." (A'râf, 7/43) ayetini okuyarak serçe parmağının ucunu işaret etmesi (Kasrî: v. 19b), Allah'ın Davud'a kıyamet gününde "önüme geç" buyurması ve aralarında geçen diyaloglar (Kasrî: v. 22a), Davud'un kıyamet gününde Allah'a "Rabbim! Günahım..." demesi (Kasrî: v. 22b), Allah'ın yeryüzündekileri korkutmak yahut helak etmek istediğinde ne yaptığı (Kasrî: v. 24a), büyüklüğün Allah'ın ridası, azametinin ise ızarı olduğu (Kasrî: v. 24b) gibi rivâyetler yer almaktadır.

Allah'ın nerede olduğu sorusu da insanların daima merak ettiği hususlardan olmuştur. Bu soruya cevap teşkil edebilecek rivâyetlere de Abdülcelîl el-Kasrî'nin eserinde yer verdiği görülmektedir. Bunlar arasında da Allah'ın Şaban ayının ortasında dünya semasına nüzul ettiği (Kasrî: v. 25), Allah'ın nerede olduğu konusunda melekler arasındaki konuşma (Kasrî: v. 29a) Allah'ın semada olduğuna dair rivâyetler (Kasrî: v. 30b), Allah'ın arşı doldurması (Kasrî: v. 34b) Rahmanın ağırlığının arşı ağırlaştırması (Kasrî: v. 35a), Namaz kılan kimsenin Rahman'ın huzurunda olması (Kasrî: v. 38b) Allah'ın Hz. Muhammed'i arşta kendisi ile birlikte oturtması (Kasrî: v. 36a), kıyamette müminin rabbine yaklaşacağı (Kasrî: v. 36a), kulun gecenin yarısında Kurân okumak suretiyle Allah'a yaklaşması (Kasrî: v. 47b) gibi hadisler bulunmaktadır.

Allah'ın görülmesi meselesi de Abdülcelîl el-Kasrî'nin yer verdiği hadisler arasında zikredilmektedir (Kasrî: v. 32b). Bu bağlamda Allah'ın veçhine bakmanın lezzetine dair rivâyetlere yer verilmiştir (Kasrî: v. 34a). Ayrıca Allah'ın her türlü eksiklik ve kusurdan münezzehe olduğu hususu da vurgulanmaktadır. Bunlar arasında Allah için uykunun söz konusu olamayacağı (Kasrî: v. 32a), refik olduğu (Kasrî: v. 35a), usanmasının mümkün olmadığı (Kasrî: v. 35b), deccalin tek gözünün kör olmasına karşın Allah'ın böyle bir noksanlıktan münezzehe oluşuna dair rivâyetler yer almaktadır (Kasrî: v. 37a). Yine Allah'ın teaccub etmesi (Kasrî: v. 41a), gülmesi (Kasrî: v. 40a), sevinmesi (Kasrî: v. 42b), ferahlaması (Kasrî: v. 42a), hasta olması (Kasrî: v. 45a), salât etmesi (Kasrî: v. 50b) ve rahmetinin gazabını geçmesi (Kasrî: v. 44a) gibi teşbih içeren rivâyetler üzerinde de durulmaktadır. Bunların dışında rüzgâra (Kasrî: v. 43a) ve zamana sövülmemesi gerektiği (Kasrî: v. 46b), deriye yazılan Kur'ân'ın yanmayacağı (Kasrî: v. 47a), öldükten sonra yakılıp denize atılmayı isteyen kimsenin durumu (Kasrî: v. 48a), Sa'd b. Muaz'ın ölümünden dolayı arşın titremesi (Kasrî: v. 48b), Rahmin, Rahman'dan bir bağ olduğu (Kasrî: v. 48b), sıla-i rahimin rızkı genişlettiği ve ömrü uzattığı (Kasrî: v. 49a) ve ölüm meleğinin Hz. Musa'ya gelmesine dair bir rivâyet yer almaktadır (Kasrî: v. 49b).

c. Abdülcelîl el-Kasrî'nin Müteşâbih Hadisleri Yorumlama Yöntemi

Abdülcelîl el-Kasrî her hadisin şerhinde öncelikle mümkün olduğunca sahâbi ravinin adını zikretmekte, fakat senedin tamamına yer vermemektedir. Bazı hadislerde sahâbi râvîyi hiç belirtmediği de olabilmektedir. Râvîlerine yer vermediği rivâyetleri genellikle "rivâyet olunmuştur ki" şeklinde meçhul kalıpla hadis usulündeki temrîz sîgalarını hatırlatır bir tarzda vermektedir. Abdülcelîl el-Kasrî, hadisleri ele alırken yalnızca sahâbi ravileri zikrettiğinden dolayı cerh ve tadil açısından değerlendirmeler yapmamakta, hadisin sıhhati ile alakalı konulara genel olarak değinmemektedir. Bazı istisnai durumlarda hadisin sahîh veya meşhur olduğunu vurgulamakla yetinmektedir. O, tıpkı diğer sûfîler gibi eserinde rivâyetin sıhhatinden çok manası ile ilgilenmiş olmalıdır. Manayı değiştirecek yahut manasına ilavelerde bulunabilecek bir varyantı varsa çoğu zaman onu da nakletmiş, zaman zaman benzer hadisleri de sıralamıştır. Gerektiğinde ayetlerden deliller de getirmiştir.

Hadisleri verirken çoğu zaman yalnızca ravisini zikretmekle birlikte zaman zaman sıhhatini vurgulamak için olmalı ki "Nakil ehli nezdinde sahîh ve sabittir ki" yahut "*es-Sahîh*'de rivâyet edilmiştir." şeklinde ifâdelerle nakletme ihtiyacı duymuştur (Kasrî: 25b, 21a). Nitekim bir hadiste bu durum şöylece görülmektedir:

es-Sahîh'te Ebû Hüreyre'den (ra) rivâyet edildiğine göre Rasûlüllah (sas) şöyle buyurmuştur: "*Cehennem Cebbâr ayağını üzerine koyana kadar dolmayacaktır. (Sonrasında ise cehennem) 'Yeter! Yeter! Yeter!' der.*" Diğer bir rivâyette şöyle buyurulmaktadır: "*Fakat cehennem dolmaz. Cebbâr da ayağını onun üzerine koyar. (Sonrasında ise cehennem) 'Yeter! Yeter! Yeter!' der.*" (Kasrî: 21a)

Kasrî'nin naklettiği bu rivâyet farklı ifâdelerle hem Buhârî hem de Müslim'in *es-Sahîh* adlı eserlerinde yer almaktadır (Buhari, Tevhid, 25, h.no: 7449; Buhari, Eymân ve'n-Nuzûr, 12, h.no: 6661; Müslim, Cennet ve Sıfâtü Naîmihâ ve Ehlihâ, 35-38, h.no: 7173, 7175, 7177, 7179). Bu sebeple Abdülcelîl el-Kasrî'nin "*es-Sahîh*'te rivâyet edildiğine göre" derken hangi eseri kastettiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Sahîhayn'da yer alan bu rivâyetlerin *Şerhü müşkili'l-hadîs*'e alınırken bazı değişikliklere uğradığı da fark edilmektedir. Nitekim Kasrî'nin eserinde ihtisâren yer verdiği bu rivâyet Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde ise şöyle geçmektedir:

Ebû Hüreyre'den (ra) rivâyet edildiğine göre Peygamber (sas) şöyle buyurmaktadır: "*Cennet ile cehennem rablerinin huzurunda çekişirken cennet şöyle dedi: 'Ey Rabbim! Bana ne oluyor ki zayıf ve aciz kimselerden başkası cennete girmiyor?' Cehennem ise şöyle dedi: 'Ben de mütekebbirlere tahsis olundum.' Allahu Teâlâ cennete, 'Sen rahmetimsin.' cehenneme ise 'Sen azabımsın. Dilediğime seninle azap ederim. Her ikinizi dolduracak kadar (insan) var. Cennete gelince o (zaten dolar.) Allah hiçbir mahlûkata zulmetmez. ... Cehennem de doldurulur. Cehennem üç kere 'Daha yok mu?' der. Sonunda Allahu Teâlâ ayağını koyar, cehennem dolar, oradakiler sıkışıp birbirlerine geçerler ve sonunda cehennem 'Yeter! Yeter! Yeter!' der.*" (Buhari, Tevhid, 25, h.no: 7449; Buhari, Eymân ve'n-Nuzûr, 12, h.no: 6661; Müslim, Cennet ve Sıfâtü Naîmihâ ve Ehlihâ, 35-38, h.no: 7173, 7175, 7177, 7179)

Abdülcelîl el-Kasrî, eserine aldığı söz konusu hadisin *es-Sahîh*'te yer aldığını belirtmesine rağmen Buhârî ve Müslim'in eserlerinde aynı hadisin farklı ifâdelerle yer aldığı görülmektedir. Sözelimi bu rivâyetlerde doğrudan "Allah" ifadesi geçerken Abdülcelîl el-Kasrî ise Allahu Teâlâ'dan "Cebbâr" şeklinde bahsetmektedir. Bu da Abdülcelîl el-Kasrî'nin hadislerin metinlerini naklederken mânâ ile rivâyete yönelmiş olduğunu düşündürmektedir. Burada şu hususu da hemen belirtmemiz gerekir ki Abdülcelîl el-Kasrî'nin hadisleri naklederken lafızları tamamen ihmal etme eğiliminde olduğu düşünülmemelidir. Nitekim o, örneğin yukarıdaki hadise, eserinde yer verirken üç ayrı varyantını da zikretmekte, gelen rivayerden birinde Allah'ın ayağını ifade etmek için (قدم) diğerinde ise (رجل) kelimelerinin kullanıldığını, fakat her iki kelimenin de aynı anlamı ifâde ettiğini açıklama ihtiyacı hissetmektedir (Kasrî: 21a). Kasrî, bazı hadislerin tamamını eserine almaktansa takti suretiyle yalnızca Hz. Peygamber'in ifadesinin zikredildiği yahut müteşâbih kapsamında ele alınabilecek bölümünü eserine almayı tercih ettiği görülmektedir. Zira Buhârî'nin naklettiği bu rivâyet incelendiğinde bile, Abdülcelîl el-Kasrî'nin alıntı yaptığı bölümün bu hadisin müteşâbih hadisler bağlamında değerlendirilecek kısmı olduğu anlaşılmaktadır.

Abdülcelîl el-Kasrî, hadislerin râvisini zikredip rivâyeti verdikten sonra hadisleri açıklamaya geçmektedir. Öncelikle varsa o konuda kendisinden önce yapılmış yorumlara ayrı bir fasıl açarak yer vermektedir. Aslında onun önceki ulemanın yorumlarını nakletmesi, meselenin ne kadar çetrefilli olduğunu göstermek, bununla birlikte hallinin sanıldığı kadar zor olmadığını vurgulamak için olmalıdır. Nitekim ilgili tartışmaları naklettikten sonra çoğunlukla esas itibarıyla meselenin basit olduğunu vurgulayarak kendi

kanaatini sergilediği görülmektedir. İbn Fûrek (ö. 406/1015)¹ onun en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Nitekim kendisi gibi sûfî bir kişiliğe sahip olan İbn Fûrek'in de haberi sıfatlara ilişkin meşhur hadislerin yorumlarına dair *Müşkilü'l-hadîs ve beyânuh* isimli eseri mevcuttur. Hatta Abdülcelîl el-Kasrî'nin *Şerhu müşkilü'l-hadîs*'i, İbn Fûrek'in eserinin ihtisarı olarak da görülmüştür (Tekineş, 2006: 163). Esas itibarıyla her iki eser de incelendiğinde Abdülcelîl el-Kasrî'nin eserine aldığı temel hadislerin tamamının diğer eserde de yer aldığı görülmektedir. Hatta bazı hadislerin temel hadis kaynaklarında yer almayıp bu iki eserde de ele alındığı fark edilmektedir. Örneğin şu rivayet bilebildiğimiz kadarıyla hadis kaynaklarında yer almazken hem İbn Fûrek, hem de Abdülcelîl el-Kasrî'nin eserinde yer almaktadır:

"Allahu Teâlâ mahlûkatı yaratınca uzandı ve bir ayağını diğer ayağının üzerine koydu. Sonra şöyle dedi: Bu şekilde yapmak hiç kimse için uygun değildir." (İbn Fûrek, 1985: 120; Kasrî: v. 20)

Şerhü Müşkilü'l-Hadîs'te yer alan bu ve benzeri rivayetler temel hadis kaynaklarında yer almazken İbn Fûrek'in eserinde aynı lafızlarla bulunmaktadır. Bu durum, Abdülcelîl el-Kasrî'nin, eserini oluştururken kendisinden yaklaşık iki asır önce yaşamış olan İbn Fûrek'ten büyük oranda istifade etmiş olduğunu göstermektedir. Fakat gerek şerh edilen hadislerin sırası gerekse yorumları incelendiğinde Abdülcelîl el-Kasrî'nin eserinin yalnızca bir ihtisardan ibaret olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir.

İbn Fûrek'in eserinde ele aldığı hadislerin ilki Allah'ın Âdem'i kendi suretinde yarattığı hadisi iken Abdülcelîl el-Kasrî "*Allah güzeldir güzelliği sever.*" rivâyeti ile başlamakta ve bu hadisin diğer müteşâbih hadisleri anlama hususunda anahtar mahiyetinde olduğunu vurgulamaktadır. Bu da onun hadisleri gelişigüzel seçmediği, kendi zihin dünyasında özel bir yeri olduğu için özel bir sıralamaya tabi tuttuğu yorumunu yapmamıza imkân sağlamaktadır.

Abdülcelîl el-Kasrî, hadisleri şerh ederken kelime ve isimlerin okunuşları üzerinde durmamaktadır. Müteşâbih hadisleri açıklaması cihetiyle özellikle anlaşılması zor, teşbih ifade eden kelimeler üzerinde yoğun izahlar vermekte, kelimelerin mecâzî ve hakiki anlamlarını tesbite yönelmektedir. Fakat kelimeleri çoğu zaman sarf, nahiv, lügat ve belagat yönünden detaylı bir şekilde değerlendirme yoluna gitmemektedir. Abdülcelîl el-Kasrî, eserinde sûfî sözlerine de zaman zaman yer vermektedir. Örneğin Allah'ın görülmesi ile ilgili bir hadisi açıklarken ehl-i marifet olarak adlandırdığı kimselerden Sehl b. Abdullah'ın kanaatine yer verdiği görülmektedir (Kasrî: 33a). Fakat hadis şerhlerinde sûfilerin sözlerinden çok sık bir şekilde bahsetmemektedir. Kasrî'nin bu eserinde sûfî yönünden çok muhaddisliğin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan müellifin bazı hadislerin şerhinin ardından sözlerini dua cümleleriyle bitirdiği de görülmektedir.

Abdülcelîl el-Kasrî, eserine başladığı Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edilen "*Allah güzeldir, güzelliği sever.*" Rivâyetine ayrı bir önem atfetmektedir. Ona göre Allah'ın cemâli anlaşıldığında diğer müteşâbih hadisler de kolaylıkla anlaşılacak, böylece teşbih ve tatil düşüncelerinin önüne geçilmiş olacaktır. Müellifin müteşâbih hadisler karşısındaki tutumunu büyük oranda görebildiğimiz cemel hadisi ile ilgili olarak Kasrî öncelikle ulemanın görüşleri nakledilmekte ve hadisle ilgili muattıla, müşebbihe, tevil ve tefvîz doğrultusunda yapılan yukarıda bahsettiğimiz dört görüşe uygun bir şekilde tevil edildiğini belirtmektedir. Abdülcelîl el-Kasrî'nin bu görüşlerden tercih ettiği kanaat İbn Fûrek'in de öne çıkarttığı yorumdur. Ona göre hadisten kastedilen Allah'ın fiillerinin güzelliğidir. Buradaki (فعليل) kalıbı (مفعول) anlamında kullanılmış olup iki mânâsı bulunmaktadır: İlki suret ve dış görünüşün güzelliğidir. Allah dilediğinin suretini/görünüşünü güzel yaratır, tıpkı dilediğini kötü yaratabileceği gibi. İkinci mânâ ise ihsân ve fadlı ifâde etmektedir. Bu da Allahu Teâlâ'nın nimet va faziletler bahşetmesi olarak anlaşılmalıdır (Kasrî: v. 2b). Abdülcelîl el-Kasrî, İbn Fûrek'in bu görüşünü teyid ederek Arap lisanında (فعليل) kalıbının (فاعل) mânâsında da kullanıldığını örnekler vererek açıklar. Abdülcelîl el-Kasrî, cemâlin Allah'a yahut da onun fiillerine raci olabileceğini de sözlerine ekleyerek bunun da üç mertebesi olduğunu belirtir: Fiillerinin cemâli, sıfatlarının cemâli, zâtının cemâli. Her mertebenin de iki yönü vardır. İlki onun hüsnü ve kemâli, ikincisi ise kusur, ayıp ve kötülükten uzak olmasıdır. Mutlak anlamda güzel, bu iki mânâyı içermek ile ancak mümkün olur (Kasrî: v. 2b).

Kasrî'ye göre Allah'ın fiillerinin cemâli, gerek Kur'ân'ın, gerekse aklın şahitliği ile anlaşılmalıdır ki Allah her şeyi en güzel şekilde yaratmıştır. Allah'ın yaratmasındaki güzellik mutlaktır. "Yeryüzünde kötülük de var?!" şeklindeki itiraz karşısında Abdülcelîl el-Kasrî'nin tavrı ise şeriatın kötü olduğunu söylemediği şeyin kötü olmayacağı, kötü addedilen şeylerin de esasen kötü değil, şeriat kötülediği için kötü olduğu cevabını vermek olmuştur. Allahu Teâlâ'nın isimlerinin ve sıfatlarının cemâline gelince, Allahu Teâlâ "*En güzel isimler Allah'ın'dır.*" (A'râf, 7/180) âyetinde (الحسنى) ifadesini isimler hakkında mutlak olarak kullanılmıştır. İsimler ise

¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbü'rî (ö. 406/1015). 330/941 yılında İsfahan'da dünyaya geldiği belirtilmektedir. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini sistemleştiren Eş'arî âlimi olarak tanınmaktadır (Yavuz, 1999: 495).

sıfatlara delalet etmektedir. İsimlerin ve sıfatlarının cemalinin ise iki yönü vardır. İlki her sıfatın kâmil olması ve mislinin olmaması ile Allah'a has olması, ikincisi ise her türlü noksanlıktan münezze olmasındır. Allah'ın zâtının cemâli ise onun tam anlamıyla kâmil olması ve mahlûkat ile her türlü benzerlikten/teşbihten münezze olmasındır. Allah'ın zâtı, vücududur. Vücudu da vâhiddir, ehaddir, bölünemez, sayılamaz, bir mekân ile kayıtlanamaz. Netice itibariyle Kasrî, hadisin "Allahu Teâlâ zâtı itibariyle güzel olduğu gibi fiileri ile de güzeldir. Başta zâtı ve sıfatları olmak üzere fiillerinin güzelliğini sever." şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.

Kasrî'nin müteşâbih hadislere dair yaptığı yorumlarda umumiyetle Allahu Teâlâ ile ilgili ifâde edilen sıfatları O'nun fiileri ile ilişkilendirme eğilimindedir. Örnek olması açısından burada bazı hadislerden bahsetmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Müellifin eserinde yer verdiği hadislerden biri şöyledir: İbn Abbas'tan (ra) rivâyet edildiğine göre Rasûlüllah (sas) şöyle buyurmaktadır:

"Bir gece rabbim ben uykudayken en güzel surette geldi. Şöyle buyurdu: 'Ey Muhammed! Mele-i a'lânın (melekler topluluğunun) ne hususunda çekiştiklerini bilir misin?' Dedim ki: 'Hayır, ey Rabbim.' Elini omuzlarımın arasına koydu. Serinliğini ta göğüslerimde hissettim. (O esnada) göklerde ve yerde olanları öğrendim. (Birkaç defa) şöyle buyurdu: 'Ey Muhammed! Mele-i a'lânın (melekler topluluğunun) ne hususunda çekiştiklerini bilir misin?' (Sonuncusunda) 'Evet' dedim. 'Keffâretler, dereceler, namazların ardından mescidlerde vakit geçirme, cemaate yürüyerek gitmek, zor zamanlarda abdest alma. Bunlara devam eden kimseler, hayırlı bir ömür sürmüş, hayırlı bir şekilde ömrünü sonlandırmış olur. İlk doğdukları günkü gibi günahsız hale gelmiş olurlar.' Allahu Teâlâ buyurdu ki: 'Ey Muhammed! De ki: 'Allah'ım! Senden hayırlı işleri yapmayı, kötülükleri terk etmeyi, miskinleri sevmeyi talep ediyorum. Kulların için bir fitne murad edersen, fitneye düçar olmadan ruhumu kabz eyle!' Devamında şöyle dedi: 'Dereceler, selâmı yaymak, yedirmek, gece insanlar uyurken namaz kılmaktır.'" (Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân, 38, h.no: 3233; Kasrî: v. 5a)

Rivayette belirtildiği itibariyle anlatılan bu hadise Hz. Peygamber'in uykuda olduğu bir esnada gerçekleşmiştir. Abdülcelîl el-Kasrî'ye göre Hz. Peygamber uykuyla birlikte esas karanlık, gaflet ve fitne merkezi olan dünyadan soyutlanmıştır. Fakat esas itibariyle peygamberlerin kalpleri uyumamakta ve gaflet hali onların kalplerini bürümektedir. Bir anlamda rüyada olup olmaması peygamber için çok mühim bir fark teşkil etmemektedir. Nitekim rüya da nübüvvetin bir cüz'ü olarak telakki edilmektedir. Dolayısıyla Abdülcelîl el-Kasrî'ye göre Hz. Peygamber uyku ile birlikte bu dünyanın karanlığından Mele-i a'lâya, geçiş yapmış, rabbine doğru seyre başlamış ve Allahu Teâlâ'ya mülaki olmuştur. Böylece Rasûlüllah'ın gözünden perdelerin kalkmasıyla Allahu Teâlâ en güzel surette tecelli etmiştir. Bu tecellî de Allah'ın isimleri ve sıfatlarının en güzel şekilde görülmesi ile gerçekleşmiştir. Nitekim Abdülcelîl el-Kasrî'ye göre suret ile sıfat kastedilmektedir. Abdülcelîl el-Kasrî, bu hadiste Hz. Peygamber'e yönelik bir medih de bulunduğunu belirtmektedir. Nitekim Allahu Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e geldiğinin ifâde edilmesi, onun talep edilen ve sevilen bir kimse olduğunu göstermektedir. Bu da mukarreblerin murad makamıdır. "Sen elbette yüce bir huluk sahibisin." âyeti (Kalem, 68/4) de onun makamının yüceliğinin bir göstergesidir. Hadisteki "Elini omuzlarımın arasına koydu. Serinliğini ta göğüslerimde hissettim..." (Kasrî: v. 5a) ifâdesindeki "el" Abdülcelîl el-Kasrî'ye göre bir organ gibi anlaşılmalıdır. Burada kast olunan sıfat mânâsında olup kuvvet ve takviye anlamı ifâde etmektedir. "Ey Muhammed! Mele-i a'lânın (melekler topluluğunun) ne hususunda çekiştiklerini bilir misin?" Abdülcelîl el-Kasrî, bu sorudaki çekişmenin Hz. Âdem'in halifelîği hususunda gerçekleşen tartışma ile alakalı olduğunu belirtmektedir. Abdülcelîl el-Kasrî, "namazların ardından mescidlerde vakit geçirme" ifâdesini ise zâhir itibariyle bedenlerin Allah'ın evi olan mescidleri mesken edindikleri gibi ruhların da âlem-i melekût ve kalplerde yer edinecekleri yorumunu yapmaktadır. "Zor zamanlarda abdest alma" ifâdesinin zâhir anlamıyla temizliği ifâde ettiğini belirtmektedir. Bu temizliğin aslı ise kalbi temizlemektir. Bu bağlamda azaları günahların pisliğinden temizlemek esastır. Bunun şekli de Hz. Âdem'in ağacın meyvesinden yeme hadisesinde olduğu gibi iblisin aldatmasına karşı çıkmak ile olacaktır. Abdülcelîl el-Kasrî'ye göre hadiste yer alan "miskinleri sevmek" ifâdesi ile Allah'a karşı fakir olan kimseler kastedilmektedir. Onların fakirlikleri ancak Ganî olan Allah'ın karşısında anlaşılacaktır. Nitekim "Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et." (Kehf 18/28) âyetinde bu kimselere işaretle bulunmaktadır (Kasrî: v. 5-7).

Kasrî'nin eserinde yer verdiği diğer bir hadis ise "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı." rivâyetidir (Buhari, İstî'zân, 1, h.no: 6227; v. 8). Abdülcelîl el-Kasrî bu hadisin diğer bir varyantında "Rahmân'ın suretinde" şeklinde geçtiğini de belirtmektedir. Fakat muhaddisler bu ilaveyi muteber görmemektedir (bkz. Nevevî, 1972: XVI, 166; Askalânî, 1379: V, 183). Abdülcelîl el-Kasrî bu hadisi şerh ederken öncelikle konu ile ilgili çeşitli görüşlere yer vermektedir. Birinci görüşe göre (صورتہ) ifâdesindeki zamir Âdem'e racidir. Şu halde bu ifade "Cennetten çıktığı zamanki suretinde aynen kalması" şeklinde anlaşılacaktır. İkinci görüşe göre zamir Âdem'e racidir ve Âdem'in nutfe, alaka vs. çeşitli aşamalardan geçip insan suretini almamış, yaratılış itibariyle doğrudan insan suretinde yaratılmış olmasını ifade etmektedir. Üçüncü görüşe göre de zamir Âdem'e racidir

ve onu Allah'ın yalnız başına yaratması başka hiçbir tabii etkenin bu yaratmada etkili olmadığı anlamına gelmektedir. Dördüncü görüşe göre zamir insanların bugün müşahade ettikleri insan suretine gitmektedir. Fakat Abdülcelil el-Kasrî bu görüşe şerh düşer ve Âdem'in suretinin bugün bizim müşahade ettiğimiz gibi değil, hadislerde belirtildiği şekliyle boyunun altmış zira olduğunu belirtir. Beşinci görüşe göre, zamir Allah'a racidir. Nitekim diğer bir rivayette "Allah Âdem'i Rahmân'ın suretinde yarattı." şeklinde açıkça ifade edilmiştir. Abdülcelil el-Kasrî, Ahmed b. Hanbel'in de hadis ile ilgili kanaatinin bu yönde olduğunu belirtmektedir (Kasrî: v. 8).

Kasrî, hadis ile ilgili çeşitli görüşleri naklettikten sonra hadisteki müşkilliği ortadan kaldırmak için bu tevellere ihtiyaç olmadığını belirterek kendi yorumuna geçmektedir. Ona göre, suret, sıfat anlamındadır. Nitekim suret diğer hadislerde olduğu gibi burada da sıfat anlamında kullanılmaktadır. Bu hadisteki Allah'ın sıfatı ise Allah'ın "mülk" sıfatı olup maddî âlem üzerindeki hükümlerliliği ifade etmektedir. Allah'ın mülk sıfatına bedel olarak da Âdem'in halife olarak gönderilmesi söz konusu olacaktır. "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." (Bakara 2/30) âyeti ve diğer bazı âyetleri de öne sürerek Âdem'in halife olarak gönderilmiş olmasını yorumlamaya başlamaktadır. Abdülcelil el-Kasrî'ye göre Allah Âdem'i yaratmış, "O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir." (Câsiye 45/13) âyetinde ifade edildiği gibi yeryüzündeki mahlûkatı onun hizmetine vermiştir. İşte bu Allah'ın, Âdem'i kendi sıfatında halifelik vasfıyla yaratmış, âlemde egemenlik yetkisinin vermiş olması ile açıklanmaktadır (Kasrî: v. 9). İbn Fûrek de aynı şekilde suret için sıfat anlamı vermekte fakat Abdülcelil el-Kasrî'den farklı olarak sıfatı halifelik ile bağlantılı olarak yorumlamamaktadır (İbn Fûrek, 1985: 55).

Kasrî'nin eserinde yer verdiği diğer bir hadis ise "rivâyet olunuyor ki" şeklinde râvîsini zikretmeksizin verdiği şu hadistir:

"Adn cennetinde, yeşil iki elbise içerisinde kıvrıkcık saçlı bir genç olarak/olduğu halde Rabbimin huzuruna girdim."

Kasrî, bu hadisin iki şekilde anlaşılabileceğini belirtmektedir. Bunlardan ilki, yeşil elbiseler içerisinde kıvrıkcık saçlı genç görünümündeki olmanın Hz. Peygamber'in fütüvvet vasfının bir göstergesi olduğunun düşünülmesidir. Şu durumda bu hadis Hz. Peygamber'in Allah katındaki makamını gösteren övgü dolu bir rivâyet halini almaktadır. Nitekim Allah'ın huzuruna çıkmak her insana nasip olmayacak yüce bir mertebedir. Yeşil iki elbise içerisinde en güzel görünümlü bir genç olarak tasvir edilmesi, Hz. Peygamber'in Allahu Teâlâ'nın huzuruna çıkmak için ön hazırlık yapmış olması ile ilişkilidir. Hz. Peygamber gerek dış görünüş gerekse ahlâkî meziyetler itibarıyla en güzel şekliyle rabbinin huzuruna çıkmıştır. Nitekim Abdülcelil el-Kasrî, burada tasvir edilen yeşil elbiseyi de şehid ve mücâhidlerin Allah yolunda giydikleri en güzel kıyafetlere benzettir. Diğer taraftan yaşının genç olmasının da güç ve kuvvete delalet ettiğini belirtmektedir. Abdülcelil el-Kasrî bunu da fütüvvet kavramı ile ilişkilendirmektedir. Zira Hz. Peygamber rabbinin huzuruna tıpkı bir melikten ihtiyaçları karşılması için yardım dileyen kimse gibi başkaları için yalvarıp rica eden bir kimse olarak (şâfi') çıkmıştır. İşte bu fütüvvetin aslıdır. Nitekim fütüvvet, insanın daima başkasının işinde çalıştığına şuurunda olmasıdır. Ayrıca fütüvvet ehli olan kimse kerem, mürüet, cemel ve şecaat vasıflarını taşıyan kimsedir. Bu vasıfları layıkıyla taşıyan kimse de ancak Muhammed Mustafa'dır (sas) (Kasrî: v. 9).

Hadisin ikinci yorumuna göre ise yeşil elbiseler içerisinde kıvrıkcık saçlı genç görünümü Allah'a nisbet edilmektedir. Abdülcelil el-Kasrî, bu yorumun ancak hadisin Hz. Peygamber'in rüyasında gerçekleşmesi durumunda hadisteki müşkilliğin aşılabileceğini belirtmektedir. Şu durumda fütüvvet sıfatı Allah'ın bir sıfatı olarak sunulmaktadır. Hadisin manası ise "Rabbimin huzuruna girdim, beni fütüvvet sıfatıyla karşıladı." şeklinde değişmektedir. Hadiste, Allah'tan "genç" olarak bahsedilmesi ise Abdülcelil el-Kasrî'ye göre vakar yahut tazim ifade etmektedir (Kasrî: v. 10).

Kasrî'nin eserine aldığı diğer bir hadiste ise Aîşe, Ümmü Seleme ve Enes'ten (ra) rivayet edildiğine göre Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: "Ademoğlunun kalbi Allah'ın iki parmağı arasındadır, onu dilediği gibi çevirir." (İbn Hanbel, Müsned, II, 173, h.no. 6610) Abdülcelil el-Kasrî'ye göre Allah'ın parmağı da yine ele racidir. El ise Allah'ın zâtî sıfatlarından olup fiilî nimeti ifade etmektedir. Buradaki nimetin zıddı ise küfre tekabül etmekte olup cezaya müstehaktır (Kasrî: v. 11).

Kasrî'nin *es-Sahîh*'de yer aldığını belirterek eserine aldığı diğer bir hadiste ise şöyle buyurulmaktadır: "Rasûlüllah (sas) siyahi bir cariyeye 'Allah nerede?' diye sordu. O da 'Sema'da' dedi. Daha sonra Peygamber (sas) 'Ben kimim?' buyurdu. Cevaben 'Allah'ın Rasûlü' dedi. Bunun üzerine Peygamber (sas) ise "Bunu azad et, çünkü o mü'min bir hanımdır." buyurdu (Kasrî: 30b).

Kasrî'nin bu rivayeti dayandırdığı *es-Sahîh* isimli eser Müslim'e ait olmalıdır. Zira hadis, Buhârî'nin eserinde yer almazken Müslim'in eserinde uzun bir rivâyetin içerisinde geçtiği görülmektedir. Müslim'in rivâyetine göre koyunlarına sahip olamadığı için cariyesini döven kimsenin pişman olup Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek onu azad edip etmemesi hususunu danışması üzerine Hz. Peygamber yukarıdaki rivâyette geçtiği şekliyle cariyeye Allah'ın nerede olduğunu sormuş, semada olduğunu belirtemesi ve ardından

kendisinin de peygamber olduğunu ikrar etmesi üzerine onun azad edilmesini istemiştir (Müslim, Mesâcid, 33, h.no: 1199; Ebû Dâvûd, Eymân, 16, h.no: 3282).

Kasrî'ye göre bu hadiste Allah'ın semâda olması iki şekilde anlaşılmaya müsaittir. Bu ifadenin ilk anlamı mekân ifade etmesidir. Zira "Zeyd nerede?" sorusunun cevabı evde yahut mescitte gibi mekân ifade eden yanıtlardır. İkincisi ise mertebe, değer ve mevki anlamıdır. Nitekim bu mânâ söz konusu olduğunda "Zeyd nerede?" sorusunun cevabı "gönlümde" şeklinde de olabilir. Şu durumda "Allah nerede?" sorusunun cevabı olarak "semâda" ifâdesi Allah'ın en yüksek değer ve mevkiye olduğunu simgeleyen bir yanıt konumundadır (Kasrî: v. 31a).

Sonuç

Şerhu müşkili'l-hadîs'te yer alan hadisler, zâhir mânâları esas alındığı takdirde antropomorfik bir tanrıya işaret eden, el, avuç, parmak, kol, ayak, yüz, gibi müteşâbihâtı içeren rivâyetler olduğu görülmektedir. Abdülcelil el-Kasrî'nin bu rivâyetler karşısında genel tavrı onları teşbihten uzaklaştıracak tevillerde bulunmaktır. Bunu yaparken de umumiyetle hadislerde geçen müteşâbihi ifâdeleri Allahu Teâlâ'nın sıfatları ve fiilleri ile irtibatlandırma yoluna gitmektedir.

Şerhu müşkili'l-hadîs, müteşâbih hadislerle dair vücuda getirilmiş olan sayılı eserlerden biridir. Kasrî'nin bu eserine, tıpkı kendisi gibi sûfî olan İbn Fûrek'in haberi sıfatlara ilişkin meşhur hadislerin yorumuna dair *Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh* adlı eserinin kaynaklık ettiği görülmektedir. Zira kullanılan hadisler ve yorumlarında sık sık bu esere atıfta bulunulması bunu teyit etmektedir. Fakat Kasrî'nin *Şerhu müşkili'l-hadîs*'i, İbn Fûrek'in eserinin bir ihtisarı yahut şerhinden ibaret görülmemelidir. Gerek şerh edilen hadisler gerekse yapılan özgün yorumları Abdülcelil el-Kasrî'nin eserini bu alandaki diğer eserlerden ayırmaktadır.

Tasavvufî yönüyle de tanınmış bir âlim olan Abdülcelil el-Kasrî'nin, *Şerhu müşkili'l-hadîs*'te sûfî yönünden çok muhaddis kimliğinin ağır bastığı görülmektedir. Eser, haberi sıfatların şerhine dair özgün yorumları ile alanında önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

- ASAR, Muhammed Ali (2012). *Hadislerde Allah Tasavvuru*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ASKALÂNÎ, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer (1989), *Nüzheti'l-elbâb fi'l-elkab*, thk. Abdülaziz Muhammed b. Salih es-Sedîdî, Riyad: Mektebetü'r-rüşd.
- ASKALÂNÎ (1379). *Fethü'l-bârî şerhu Sahîhi Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Marife.
- AYDIN, Ömer (1999). "Haberî Sıfatları Anlama Yolları", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.1, s. 133-158.
- BODUR, Osman (2014). "Müteşâbih Hadislerin Yorumunda Temsil Sanatı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. 3, s. 35-63.
- ÇELEBÎ, İlyas (2009). "Sıfat", *DİA*, XXXVII, 100-106.
- ED(İR)NEVÎ, Ahmed b. Muhammed (1997). *Tabakatü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salâh Kazzî, Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem.
- İBN FÜREK, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan (1985). *Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh*, thk. Musa Muhammed Ali, Beyrut.
- KASRÎ, Abdülcelil b. Musa (1995). *Şuabü'l-îmân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza (ty). *Mu'cemü'l-müellifîn*, Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ.
- KOÇYİĞİT, Talat (2001). "Kasrî, Abdülcelil b. Mûsâ", *DİA*, XXVI/575-576.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ (1972). *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- ÖZTÜRK, Mustafa (2008). "Müteşâbih Kavramı Bağlamında "Tefsir Usûlü'nün (Ulûmü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", *Bilimname: Düşünce Platformu*, S. 15, s. 29-46.
- SAFEDÎ, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (2000). *el-Vafî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut, Beyrut: Dâru İhyâi Türâsî'l-Arabî, I-XXIX.
- SEYYİD KESREVÎ HASAN (1995), "Tercümetü müellif", *Şuabü'l-îmân*, Beyrut.
- SİNANOĞLU, Mustafa (2005). "Muattıla", *DİA*, XXX, 330-331.
- SUYÛTÎ, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (1396), *Tabakatü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü Vehbe.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Ebû'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim (ty), *el-Milel ve'n-nihal*, I-III, Müessesetü'l-Halebî.
- TEKİNEŞ, Ayhan (2006). "Müşkilü'l-Hadis", *DİA*, XXII/163-164.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (1999). "İbn Fûrek", *DİA*, XIX, 495-498.
- YURDAGÛR, Metin (1983). "Haberî Sıfatları Anlamada Metot", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, s. 249-264.
- ZEBÎDÎ, Ebû'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (1965-2001), *Tacü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî/Abdülhalim et-Tahâvî/Abdülkerim Azbâvî v.dğr., Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (2003), *Tarihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- ZEHEBÎ (1993). *Siyerü a'lâmî'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- ZİRİKLİ, Hayrettin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris (2002), *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin.